

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NDA ŞUŞA'NIN ROLÜ VE TÜRKİYE- AZERBAJCAN**İŞBİRLİKLERİ**Emine ÇELİKSOY¹**ÖZET**

Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan ve Ermenistan arasında Birinci Karabağ Savaşı 1991 yılından 1994 yılına kadar devam etmiştir. 28 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan Hankendi'yi işgal edip sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyetini ilan ettiler. 25-26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı işgal edilmiştir. 8 Mayıs 1992 tarihinde Şuşa işgal edilmiştir. 18 Mayıs 1992 tarihinde Laçın işgal edilmiştir. 2 Ekim 1992 tarihinde Hocavend işgal edildi. 2 Nisan 1993 tarihinde Kelbecer işgal edilmiştir. 7 Temmuz 1993 tarihinde Ağdere işgal edilmiştir. 23 Temmuz 1993 tarihinde Ağdam işgal edilmiştir. 23 Ağustos 1993 tarihinde Cebrayıl işgal edilmiştir. 23 Ağustos 1993 tarihinde Fuzuli işgal edilmiştir. 31 Ağustos 1993 tarihinde Gubadlı işgal edilmiştir. 29 Ekim 1993 tarihinde Zengilan işgal edilmiştir. Bu işgallerle başlayan çatışmalar Birinci Karabağ Savaşı ile İkinci Karabağ Savaşı arasında da zamanla ortaya çıkmıştır. İkinci Karabağ Savaşı askeri operasyon halinde 44 gün sürmüştür. Bu savaşın ardından Ermenistan'ın yaklaşık 30 yıldır işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından 5 il, 4 kasaba ve 286 köy kurtarılmıştır. Tarihi bir öneme sahip olan Şuşa'da işgalden kurtarılmıştır. Hem savaş esnasında hem de savaşın ardından Türkiye daimî olarak Azerbaycan'ın yanında olduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde iki devlet arasında önceden imzalanan uluslararası antlaşmalara uygun bir şekilde yeni müttefiklik ve iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye -Azerbaycan İşbirlikleri, İkinci Karabağ Savaşı, Şuşa

THE ROLE OF SHUSHA IN THE SECOND KARABAKH WAR AND TURKEY-AZERBAIJAN COOPERATION**ABSTRACT**

With the dissolution of the Union of Socialist Republics, the First Karabakh War between Azerbaijan and Armenia continued from 1991 to 1994. On December 28, 1991, Armenia invaded Khankendi and proclaimed the so-called Nagorno-Karabakh Republic. Khojaly was occupied on 25-26 February 1992. Shusha was occupied on 8 May 1992. Laçın was occupied on 18 May 1992. Khojavend was occupied on October 2, 1992. Kelbajar was occupied on April 2, 1993. Ağdere was occupied on 7 July 1993. Aghdam was occupied on 23 July 1993. On August 23, 1993, Gabriel was occupied. Fuzuli was occupied on 23 August 1993. Gubadli was occupied on 31 August 1993. Zangilan was occupied on October 29, 1993. The conflicts that started with these occupations also emerged between the First Karabakh War and the Second Karabakh War. The Second Karabakh War lasted 44 days as a military operation. After this war, 5 provinces, 4 towns and 286 villages were liberated from the Azerbaijani lands that Armenia had occupied for nearly 30 years. Shusha, which has a historical importance, was liberated from occupation. Both during and after the war, Turkey has stated that it is always on the side of Azerbaijan. In this period, new alliance and cooperation agreements were signed between the two states in accordance with the previously signed international agreements.

Keywords: Turkey-Azerbaijan Cooperation, Second Karabakh War, Shusha

¹ Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, eceliksoy@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8175-8611

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'da yaşanan devrim ile Çarlık yönetiminden Sovyetler Birliği (SSCB) 'ne geçişte Kafkasya'da birkaç yıl süren bağımsızlık durumları ve çatışmalar yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin gücüne kavuşması ile Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan 1922 yılında yeniden Sovyetler Birliği'nin hakimiyeti altına girmişlerdir.

Sovyetler Birliği 5 Temmuz 1921 tarihinde Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlamıştır. 24 Temmuz 1923 tarihinde Sovyetler Birliği Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nı kurmuştur. Oblastın başkenti Hankendi olmuştur.

1989 yılının Kasım ayında Sovyetler Birliği, Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nın özerkliğini kaldırıp doğrudan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmasına karar verdi. Ancak bu kararı hem Ermenistan hem de Dağlık Karabağ Özerk Oblastı kabul etmeyip Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nın Ermenistan ile birleştiğini açıkladılar (Dinç, 2021).

Ermenistan Dağlık Karabağ'ın ya bağımsız olmasını ya da Ermenistan'a katılmasını kabul etmektedir. Fakat bu fikir 1989 yılında henüz Sovyetler Birliği dağılmadan önce Sovyetler Birliği Anayasası'nın 78. maddesine aykırıdır.78. madde "Sovyetler Birliği üyesi bir cumhuriyet, başka bir cumhuriyetin toprağını ilhak edemez" şeklindedir. Bu maddeye göre Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne ait olan bir toprağı" ilhak etme suçu" işlemektedir (Dinç, 2021).

25-26 Aralık 1991 tarihlerinde Sovyetler Birliği Devlet Başkanının istifası ile başlayıp Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan Dağlık Karabağ konusunda uzlaşa sağlayamadıklarından Birinci Karabağ Savaşı 1991 yılından 1994 yılının mayıs ayında ateşkes imzalanmasına kadar devam etmiştir.

28 Aralık 1991 tarihinde Hankendi'yi işgal edip sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyetini ilan ettiler. 25-26 Şubat 1992 tarihinde Ermenistan'ın Hocalı şehrinde sivil 613 Azerbaycan Türkü vahşice Rusya'nın desteğini alan Ermeniler tarafından katledilmiştir. Hocalı işgal edilmiştir. 8 Mayıs 1992 tarihinde Şuşa işgal edilmiştir. Bu işgalde 200 şehit verilmiştir.18 Mayıs 1992 tarihinde Laçın işgal edilmiştir. Bu işgalde 264 şehit verildi. 2 Ekim 1992 tarihinde Hocavend işgal edildi. Bu işgalde 145 şehit verildi. 2 Nisan 1993 tarihinde Kelbecer işgal edilmiştir. Bu işgalde 511 şehit verildi. 7 Temmuz 1993 tarihinde Ağdere işgal edilmiştir. 23 Temmuz 1993 tarihinde Ağdam işgal edilmiştir. Bu işgalde 5.897 şehit verildi. 23 Ağustos 1993 tarihinde Cebrayıl işgal edilmiştir. Bu işgalde 362 şehit verildi.23 Ağustos 1993 tarihinde Fuzuli işgal edilmiştir. Bu işgalde bin yüzden fazla kişi şehit düşmüştür. 31 Ağustos 1993 tarihinde Gubadlı işgal edilmiştir. Bu işgalde 283 kişi şehit verildi. 29 Ekim 1993 tarihinde Zengilan işgal edilmiştir (<https://www.aa.com.tr/>, Erişim tarihi: 01.10.2021).

16 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti arasında ateşkes antlaşması düzenlenmiştir. Bununla birlikte 1994-2020 yılları arasında sınırlarda birçok kez ateşkes ihlalleri ve çatışmalar yaşanmıştır.

İlgili literatürde ve basında zaman zaman zaman zaman Dağlık Karabağ kavramı yanlış bir şekilde kullanılmaktadır. Dağlık Karabağ bölgesi Karabağ bölgesinin yalnızca bir bölümünü içermektedir. Karabağ bölgesi Yukarı Karabağ (Dağlık Karabağ toprakları) ve Aşağı Karabağ (Kura ve Aras nehri arasındaki düzlükler) ve Batı Karabağ Zengezur Dağlarının doğu kısmı kabaca Sünik ve Kelbecer, Laçın bölgesi topraklarından oluşmaktadır (Dinç, 2021).

Dağlık Karabağ kavramı Hankendi merkez ve çevresini nitelemek için kullanılmalıdır. Hankendi, Hocalı, Şuşa, Hocavend, Ağdere Dağlık Karabağ bölgesi içindedir. Dağlık Karabağ'ı çevreleyen yedi rayon yani Ağdam,

Fuzuli, Cebrayıl, Zengilan, Gubadlı, Laçın, Kelbecer Karabağ bölgesi içindedir (<https://www.aa.com.tr/>, Erişim tarihi: 01.10.2021).

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇ VE SAVAŞ

1993-1994 yılları arasında yaşanan işgallerin ardından sorunun çözümü noktasında Rusya'nın tek aktör olmaktan çıkarılmak istenmesi, sorunun çözümü için uluslararası alanda çalışma yürütülmesi için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde Minsk grubu sürece dahil olmuştur. Yaklaşık 30 yıl süren bu süreçte sorunun çözümü adına Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde Minsk grubu da somut bir ilerleme kaydedememiştir. İlerleme kaydedilememesinde Fransa, ABD ve Rusya'nın rolü bulunmaktadır. Fransa bu süreçte daima Ermenistan'ın yanında yer almayı tercih etmiş, ABD ve Rusya ise buradaki jeopolitik çıkarları için uğraşmışlardır (Zengin, 2017:1797).

Bu dönemde Azerbaycan'ın ülkesinde ve uluslararası arenada sahip olduğu güçle de bağlantılı olarak dünyaya sesini duyuramadığı bir süreçten bahsedebiliriz. Diplomatik ilişkiler ile sorunun çözümü noktasında bir ilerleme kaydedilmemesi Azerbaycan'ın da sorunun çözümü için askeri kaynakların kullanımı noktasında inisiyatif kullanmasını beraberinde getirmiştir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan çatışmalar İkinci Karabağ Savaşı'ndan önceki 10 yılda; Haziran 2010, Ağustos 2014, Kasım 2014, Aralık 2015, Nisan 2016 ve Temmuz 2020 tarihlerinde yaşanmıştır. Bu dönemde Ermenistan'ın sivil yerleşim yerlerine ihlalleri yaşanmış ve sivil halk şehit düşmüştür (Aliyev, 2020).

Ermenistan daha önceki sivil yerleşim yerlerine saldırıları gibi 27 Eylül 2020 günü Azerbaycan'ın Cebrail, Tovuz, Terter, Ağdam ve Fuzuli şehirlerine saldırısı ile çok sayıda sivil vatandaşın şehit düşmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Azerbaycan Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu topraklarını geri almak için askeri bir operasyona başlamıştır (Özcan, 2020).

İkinci Karabağ Savaşı askeri operasyon halinde 44 gün sürmüştür. Bu savaşın ardından Ermenistan'ın yaklaşık 30 yıldır işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından 5 il, 4 kasaba ve 286 köy kurtarılmıştır (Cura, 2020).

10 Kasım 2020 tarihinde Moskova saatiyle saat 00.00'da İkinci Karabağ Savaşı'nı bitiren ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre; Azerbaycan ve Ermenistan devletleri mevcut kontrol alanlarını koruyacaklardır. Ağdam ve Kazah bölgesindeki toprakların işgalini durdurup Azerbaycan tarafına Ermenistan tarafı 20 Kasım'a kadar teslim edecektir. Karabağ'daki hatta ve Laçın koridoruna Rusya'nın barış güçleri yerleşecektir. Bu barış güçleri Ermenistan ordusunun geri dönmesiyle birlikte bölgeye gelecek ve beş yıl bu bölgede kalacaktır. Bu beş yıl sonunda Rusya'nın bu bölgeden ayrılması sürenin bitmesinden altı ay öncesinde bildirmeleri ile mümkün olacaktır aksi halde Rusya yeniden beş yıl daha bu bölgede kalmaya devam edecektir. Bu bölgede antlaşmanın uygulanıp uygulanmadığının tespit edilebilmesi amacıyla bir denetim merkezi kurulacaktır (<https://www.trthaber.com/>, Erişim Tarihi: 16.10.2020).

Ermenistan 15.11.2020 tarihine kadar Azerbaycan'a Kelbecer bölgesini, 1.12.2020 tarihine kadar Laçın bölgesini geri verecektir. Ermenistan'a, 5 km. genişliğinde Laçın bölgesinde koridor bırakılacaktır. Yalnız bu koridor Şuşa'ya dahil edilemeyecektir. Her iki devlet üç yıl içerisinde Hankendi ve Ermenistan arasında bağlantıyı sağlayan Laçın koridorunu için bir uzlaşma sağlayacaklardır. Rusya barış güçleri, bu rotanın yerleştirilmesi amacıyla bu bölgede konuşlanacaklardır. Azerbaycan devletine, Laçın koridorunun güvenliğini sağlama görevi verilmektedir. Vatanını terk etmek zorunda bırakılanlar ile mülteciler Karabağ'a ve çevresindeki yerlere geri dönebileceklerdir. Her iki devlet esirleri, tutsakları ve cenazeleri karşı tarafa değişim çerçevesinde teslim edeceklerdir. Bölgedeki ekonomik ve ulaşım bağlantılarında varolan engeller kaldırılacaktır. Ermenistan'a Azerbaycan'ın batısındaki bölgeler ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında ulaşım ve iletişimini sağlama görevi verilmektedir. Rusya'ya da kontrol sağlama görevi verilmektedir.

Antlaşma ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan'ın batı bölgeleri arasında bağlantı yolları yapılacaktır (<https://www.trthaber.com/>, Erişim Tarihi: 16.10.2020).

10 Kasım 2020 itibariyle yürürlüğe giren ateşkes antlaşması sonrasında, Türkiye ile Rusya arasında ateşkes antlaşmasının şartlarının sürdürüldüğünü denetlemeleri amacıyla 11 Kasım 2020 tarihinde Türk-Rus Ortak Merkezi'nin kurulması için uzlaşa sağlandı. Türkiye ve Rusya arasında sürdürülen müzakereler 1 Aralık 2020 tarihinde sonuçlandı. İki devletin savunma bakan yardımcılarının imzalarıyla süreçte başladı (<https://www.bbc.com/>, Erişim Tarihi:16.10.2021).

Karabağ'da Ermenistan ve Azerbaycan devletleri arasında imzalanan ateşkes antlaşması şartlarına uyulup uyulmadığını tespit etmek amacıyla Ağdam'da Birge Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi kurulmuştur. Merkezde 60 Türk-60 Rus olmak üzere toplam 120 asker görev yapmakta, merkez İkinci Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan antlaşma gereği önem taşıyan bölgelerin 7 gün 24 saat kesintisiz havadan izlenmesine imkân sağlamaktadır (<https://www.sabah.com.tr/>, Erişim Tarihi: 16.10.2021).

Merkez toplam 4 hektar üzerine kurulmuştur. Merkezin çevresi yüksek tellerle çevrilmiştir. İçerisinde çalışma ve toplantı salonları, spor alanları, mescit ve kilise bulunan toplam 65 konteynerin bulunduğu gözlem merkezinin güvenliği ise Azerbaycan askerlerince sağlanmaktadır. Merkezin içinde her 10 kilometrede bir Azerbaycan askerleri güvenlik noktalarında kontrol yapmaktadır (<https://www.sabah.com.tr/>, Erişim Tarihi: 16.10.2021).

Birge Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi ateşkesin uygulanıp uygulanmadığını tespit etmek, varsa yapılan ihlalleri kaydetmek, tarafların ilettikleri şikayetler ve problemleri çözmek amacıyla hareket etmektedir (<https://www.sabah.com.tr/>, Erişim Tarihi: 16.10.2021).

Hem yapılan ateşkes antlaşmasının maddelerine bakıldığında hem de Rusya'nın tarihten bugüne bu bölgede üstlendiği role bakıldığında hala bu bölgede aktör olarak kalmak istediği görülmektedir. Antlaşma maddeleri içerisinde Rusya'ya barış gücü oluşturma yetkisi verilmekte ve bölgede varlığı resmi olarak kabul edilmektedir.

Bununla birlikte hem Azerbaycan hem Türkiye, Türkiye'nin de bu bölgede var olmasını istemektedir. Bu sebeple iki devlet birlikte bir çok alanda işbirliği içinde hareket etmektedir. Azerbaycan ve Türkiye devletleri arasında askeri alanda işbirliği yapılmaktadır. Bu işbirliği her iki devletin bugüne kadar aralarında imzalanmış bulunan tüm uluslararası belgeler ile 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'na uygun bir şekilde yürütülmektedir. 9 Şubat 1994 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma" ile "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü", 16 Ağustos 2010 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" stratejik işbirliği için önemli düzenlemelerdir. İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından 15 Haziran 2021 tarihinde Şuşa'da iki devlet arasında "Şuşa Beyannamesi" imzalanmıştır. Bu Beyanname'de karşılıklı işbirliği ve stratejik ortaklığın sürdürülmesi noktasında bulunulan zaman diliminde önem taşımaktadır (<https://www.trthaber.com/> , Erişim Tarihi: 16.10.2020).

ŞUŞA'NIN ROLÜ

Karabağ Hanı Penahali döneminde 1752 yılında kurulan Şuşa, Azerbaycan açısından birçok kültürel mirasa ev sahipliği yapması ve Azerbaycan'ın bilim ve kültürüne katkı sağlayan birçok kişinin Şuşa'dan çıkması da kente ayrı bir önem atfetmektedir. Bu katkı yalnız Şuşalılar için değil tüm Azerbaycan için önem taşımaktadır.

Şuşa ilçesinin ondokuzuncu yüzyıldaki durumunu incelediğimizde 1841 yılında Hazar vilayetine bağlı olarak kurulmuştur. 1897 yılının kaynakları incelendiğinde Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Şuşa ilçesi, Cavanşir,

Göyçay, Cevad, Cebrail, Zengezur ilçeleri ile sınırlandırıldığını ve o dönemde merkezin Şuşa şehri olduğunu söyleyebilmekteyiz (Hasanov, 2018: 463).

Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde oluşturduğu siyasi coğrafyası, yirminci yüzyılın başlarında içlerinde Şuşa'nın da olduğu dört ilçeden oluşmaktaydı. Bu dönemdeki diğer üç ilçe Zengazur, Cebrayıl ve Cavanşirdi (Hasanov, 2018: 463).

Şuşa, stratejik bir öneme sahiptir. Bulunduğu konum itibarıyla bölgesi için hâkim bir konumdadır ve aynı zamanda Dağlık Karabağ'ın en büyük şehri Hankendi yolunun üzerinde bulunmaktadır.

15 Haziran 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Karabağ'ın sembollerinden biri olan Şuşa kentine yaptığı ziyaret, dünyaya Azerbaycan'ın Kafkasya'da asla yalnız olmadığı ve bu iki Türk devletinin geçmişten geleceğe uzanan kardeşliğini bir kez daha göstermesi sebebiyle tarihi bir anlam da taşımaktadır.

Bu ziyaret esnasında Türkiye ile Azerbaycan arasında Karabağ'ın yeniden imar ve inşasının tamamlanması amacıyla gerçekleştirilecek projeler ele alınmış bu kapsamda aynı zamanda siyasi ve mali sözleşmeler imzalanmıştır. Bu sözleşmeler için Şuşa'da iki devletin Cumhurbaşkanı ve heyetlerinin bir araya gelmesi de hem Karabağ hem Güney Kafkasya için söz sahibi olmak isteyen diğer aktörlere de gerekli mesajı iletmiştir.

Karabağ'ın kadim şehirlerinden biri olan Şuşa, alana katkı sağlayan önemli müzisyenleri ile de "Azerbaycan müziğinin beşiği" şeklinde tanımlanmaktadır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından Şuşa, Azerbaycan'ın kültür başkenti ilan edilmiştir.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarında ele geçirmek istedikleri kentlerden birisi de Şuşa olmuştur. Ermenistan 1991 yılında önce Hankendi kentini ele geçirdi. Bu saldırının sonrasında Ermenistan 25-26 Şubat 1992 tarihlerinde Dağlık Karabağ bölgesindeki Hocalı kasabasında bir katliam gerçekleştirdi. Azerbaycan resmî kaynaklarında, 83 çocuk, 106 kadın ve 70'ten fazla yaşlı dahil olmak üzere toplam 613 Azerbaycan Türkü öldürülmüş, 487 kişi de ağır yaralanmıştır. Bu katliamda 1275 kişinin rehin alındığı ve 150 kişinin ise kaybolduğu yer almaktadır. Yine resmi kaynaklarda yer alan bilgilere göre cesetler incelendiğinde insanlar yakılarak öldürülmüş, gözleri oyulmuş, başları kesilerek vücutlarından ayrılmış, hamile kadınların bebekleri karınlarından çıkarılmıştır (<https://satemer.sakarya.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 16.10.2021).

Hocalı katliamının ardından Ermenistan, 8 Mayıs 1992 tarihinde Şuşa'yı işgal etti. Bu işgale karşı vatanını korumaya çalışan Azerbaycan vatandaşları şehit düştü, esir olarak alıkonuldular veya bir daha kendilerinden haber alınamadı.

Bu işgaller, Azerbaycan ekonomisine ciddi zararlar verdi. Yirmibini aşkın vatandaş yerini yurdunu terk etmek mecburiyetinde bırakıldı. Buralara Ermeniler yerleştirildi. Azerbaycan'ın 300'ü aşkın tarihi anıtı zarara uğratıldı. Bu Ermeni işgali 28 yıl boyunca devam etti.

Azerbaycan ordusu, 28 yıl sonra işgal altındaki öz topraklarını geri almak için başlattığı askeri operasyonla işgal altındaki topraklarını ard arda geri aldı. Şuşa da 8 Kasım 2020'de işgalden kurtarılıp hür bir şekilde yeniden vatan toprağına katıldı.

Denizden 1300 ile 1500 metreler arasında yükseklikte yer alan Şuşa, Sovyetler Birliği zamanında turistlere ev sahipliği yapan bir kent olarak tanımlanmaktadır. Üç tarafının kayalıklarla çevrili olması kenti doğal bir kalenin içinde konumlandırması ve şifalı kaynak sularını barındırması sebebiyle sağlık açısından da tercih edilen kentlerden biri haline gelmesine yol açmıştır. Cıdır ovası çevresinde ağaçlarla kaplı çok sayıda doğal mesire alanı bulunmakta, buralar at yarışı müsabakaları için ve çeşitli sportif- kültürel etkinlikler için kullanılmaktadır.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Azerbaycan'a ikinci ziyaretini Şuşa'da gerçekleştirdi. Bu ziyaret iki devletin Cumhurbaşkanı düzeyinde oldu ve iki devletin ilişkilerini müttefiklik düzeyine taşıyan bir bildiriye imza atıldı (Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi, Erişim Tarihi: 15.10.2021).

İkinci Karabağ Savaşı başladığında halk bir yandan Şuşa'nın işgalden kurtarılmasını isterken bir yandan da Şuşa'nın coğrafi olarak bulunduğu bölgenin zorluğu ile Ermenistan'ın buraya gösterdiği tavır sebebiyle işgalden kısa sürede kurtarılacağını düşünmüyordu. Savaş devam ederken Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in, "Şuşa'sız bu hareket yarım kalır" açıklaması halkı hem umutlandırdı hem de memnun etti. Bu motivasyon hem halkta hem de orduda karşılığını buldu.

İkinci Karabağ Savaşı'na giden süreçte Ermenistan'ın Şuşa'da sergilediği kışkırtıcı tavra da değinmek gerekmektedir. Ermenistan'ın 31 Mart 2020 tarihinde işgal altında tuttuğu Yukarı Karabağ'da sözde seçim yapması ve seçimin ardından Şuşa'da yeni yapılan bir binada da sözde yemin töreni düzenlemesi Azerbaycan halkı ve yönetimini büyük manada rahatsız etmiştir. Ermenistan sözde devletin sözde başkentini de Şuşa'ya taşıma planları yapmaktaydı. Yemin törenine iştirak eden Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın Cıdır Ovası'nda sarhoş tavırları, burada galibiyet hisleriyle halay çekmesi de Azerbaycan tarafında büyük bir rahatsızlık yaratmıştı.

Azerbaycan ordusunun İkinci Karabağ Savaşı'nda ilk vurduğu binalardan biri Ermenistan'ın sözde yemin töreni yaptığı bu binadır.

Bununla birlikte İkinci Karabağ Savaşı esnasında Şuşa'nın tarihi yapısının zarar almaması için Azerbaycan ordusu son derece özenli davrandı. Ermenistan tarafı ise tam aksine Azerbaycan ordusunu geri püskürtmek için çevreye ciddi zararlar verebilecek ve tarihi yerleşimleri kökten yok edebilecek güçte İskender-M balistik füzesi bile kullandı. İskender-M balistik füzelerinin kalıntıları Bakü'de, İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan ordusundan kalan savaş ekipmanlarının sergilendiği "Savaş Ganimetleri Müzesi"nde yer almaktadır (<https://www.trthaber.com/>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

İskender-M balistik füzesinin Ermenistan başbakanı Paşinyan tarafından yapılan açıklamaya göre yaklaşık yüzde 10'u patladı. Bu füzelerin kullanılıp kullanılmadığına ilişkin Ermenistan başbakanı, Ermenistan cumhurbaşkanı, Ermenistan genelkurmayı ve Rusya Savunma Bakanlığı farklı ve birbirini doğru bilgi vermediği konusunda eleştiren açıklamalar yapmışlardır (<https://www.defenceturk.net/>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

İskender-M balistik füzesi uluslararası hukuka göre belirli kısıtlamalara tabi. İskender-M balistik füzesinin farklı türleri bulunmakta. Şuşa'da bulunan kalıntılara bakıldığında görülen "9M723" kimlik numaralı füze yalnızca Rusya için üretimine izin verilen, nükleer başlık ile uyumlu hale getirilebilen ve menzili 500 km'ye ulaşabilen ve uluslararası hukuka göre satışı yasaklanan füzedir. İskender balistik füzesinin Ermenistan'ın da Rusya'dan önceki yıllarda satın aldığı modeli İskender-E modelidir. Bu model 300 km'ye kadar ulaşabilen ve nükleer başlık ile uyumlanmayan modeldir (<https://www.habererk.com/>, Erişim Tarihi: 28.10.2021). Bu durumda Rusya'nın satışı yasak olan bir balistik füze türü Rusya toprakları dışında bir ülkede nasıl bulunabilmekte ve askeri bir operasyonda kullanılabilir sorusu akıllara gelmektedir. Uluslararası hukuka göre bu duruma yönelik herhangi bir adım atılıp atılmayacağı da önümüzdeki zaman diliminde netleşecektir.

Azerbaycan ordusu Şuşa'yı tahrip etmemek için tank, zırhlı araç, top, füze gibi ağır silahları kullanmadı. Azerbaycan ordusunun Şuşa'ya yaklaştığı zaman havanın kapalı olması Azerbaycan dışındaki diğer devletlerin askeri Tazmanlarınca Bayraktar'ların kullanılmayacağı yönünde oluşan analizleri o devletler tarafından Şuşa'nın Azerbaycan'ın kontrolüne girmeyeceğine kesin gözle bakılması sonucunu doğurdu.

Azerbaycan askeri ise düşmanın düşüncesinin aksine zekice bir strateji ile havanın da kapalı olmasını fırsata çevirerek Şuşa'ya düşmanın beklediği yoldan değil yaklaşık 1300-1500 metre yükseklikteki dağlık ve ormanlık alanları geçerek geldi. Şuşa'da Azerbaycan ordusu otomatik silah ve bıçak ile işgali sonlandırdı.

Şuşa'nın kurtarılması haberini Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Bakü'de şehitlikte "Aziz Şuşa sen azatsın. Aziz Şuşa seni yeniden kuracağız. Aziz Şuşa biz geri dönüyoruz" sözleri ile vermesi de Şuşa'ya yüklenen manevi bağı açıkça gözler önüne sermektedir.

Şuşa'nın işgalden kurtarılmasından hemen sonra şehirde yok edilmek istenen tarih ve kültür varlıklarının yeniden aslına uygun canlandırılması girişimlerine başlandı. Tarihi Yukarı Gövher Ağa Camisi'nin işgalin sona erdirilmesiyle birlikte Ermenistan tarafından elektrikleri kesilmiştir. Hemen süratle Azerbaycan camiye elektrik getirdi. İşgalin ardından 28 yıl sonra ilk defa Yukarı Gövher Ağa Camisi'nde ezan okundu ve akabinde cuma günü cuma namazı kılındı. Cami aslına uygun bir şekilde restore edildi (<https://www.aa.com.tr/>, Erişim tarihi: 15.10.2021).

SONUÇ

Karabağ isminin etimolojik açıdan erken Orta çağ kaynaklarında yer aldığı bilinmektedir. Köken itibariyle Azerbaycan Türklerine aittir. Tarihsel olarak incelendiğinde Rusya'nın çarlık hükümeti zamanından başlayarak bu bölgeye Hristiyan, Ermeni ve Slavları yerleştirme buraları Hristiyanlaştırma politikaları yürüttüğü görülmektedir. Yine bu dönemlerde idari ve bölgesel yönetim kademelerine özellikle Hristiyanların yerleştirilmesi, yönetim kademesinde Türklere birkaç örnek dışında yer verilmemesi söz konusuydu. Bu dönemde Türk aydınlarının öldürüldüğü de çeşitli kaynaklarda yer almaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde de bu politikalar büyük bir değişiklik olmaksızın devam ettirildi. 5 Temmuz 1921 tarihinde Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanması ve 1923 yılında Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nın kurulması ve bu süreçte yaşananlar ile 1989 yılında daha Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmadan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sergilediği tutumlar Rusya'dan aldığı destek ile gerçekleşmiştir. 1989 yılının Kasım ayında Sovyetler Birliği, Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nın özerkliğini kaldırıp doğrudan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmasına karar verdi. Ancak bu kararı Ermenistan tanımayıp kendisinin de bağlı olduğu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası'na göre ilhak etme suçu işledi.

Takip eden süreçte 25-26 Aralık 1991 tarihlerinde Sovyetler Birliği Devlet Başkanının istifası ile başlayıp Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan Dağlık Karabağ konusunda bir anlaşma sağlayamadıkları için Birinci Karabağ Savaşı 1991 yılından 1994 yılının mayıs ayına kadar devam etti. Bu dönemde Ermenistan hem çatışma zamanlarında hem de sivil halka yönelik katliamlar yaparken Rusya'nın kanatları altında olduğunu biliyordu. Birinci Karabağ Savaşı ile İkinci Karabağ Savaşı arasında da zaman zaman çatışmalar yaşanmıştır.

Yaklaşık 30 yıl esaret altında kalan içinde Şuşa'nın da olduğu toprakların büyük bir çoğunluğu İkinci Karabağ Savaşı neticesinde kurtarılmış, Azerbaycan hakimiyetine girmiştir. İkinci Karabağ Savaşı devletin basiretli politikaları, vatandaşın tam desteği ve vatan toprağını canı pahasına işgalden kurtarmayı amaçlayan kahraman Azerbaycan askerlerinin mücadelesi ile zaferle sonuçlandırılmıştır. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'de bölgesinde Azerbaycan Devleti'nin yalnız olmadığını, kendisinin de bu bölgede güçlü bir aktör olarak yer aldığını uluslararası kamuoyuna göstermiştir.

İkinci Karabağ Savaşı'nda elde edilen zaferle Azerbaycan bayrağı Karabağ'da yeniden dalgalanmaktadır.

KAYNAKÇA

Aliyev, Ermenistan'ın savaşta "İskender M" balistik füzeleri kullandığını açıkladı, <https://www.trthaber.com/> (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2021).

- Aliyev, J. (2020). Armenia-Azerbaijan conflict: New horizons after 3 decades, 28.10.2020, <https://www.aa.com.tr/> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).
- Aliyev: Türkiye'nin tecrübesi bizim için çok önemlidir, <https://www.trthaber.com/> (Erişim Tarihi: 01 Kasım 2021).
- Azerbaycan inşaat ihalelerinde Türkiye modelini uygulayacak, <https://www.aa.com.tr/> (Erişim Tarihi: 01 Kasım 2021).
- Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları Karabağ. <https://www.aa.com.tr/> (Erişim Tarihi: 01 Ekim 2021).
- Azerbaycan'ın Karabağ zaferi: İşte anlaşmanın maddeleri, <https://www.trthaber.com/> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2020).
- Cura, A. (2020). "AGİT Minsk Grubunun 28 yılda çözemediği kriz 44 günde sonlandırıldı," 25 Aralık 2020, <https://www.aa.com.tr/> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).
- Çevre Alanında İmzalanmış Mutabakat Zabıtları, <https://ab.csb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13 Ekim 2021).
- Dağlık Karabağ için kurulacak Türk-Rus Ortak Merkezi'nin detayları neler?, <https://www.bbc.com/> (Erişim Tarihi:16 Ekim 2021).
- Dinç, A. (2021). İkinci Karabağ Savaşı'nın Öğrettikleri. <http://www.hbstrateji.com/> (Erişim Tarihi: 01 Ekim 2021).
- Erdoğan ve Aliyev 'Şuşa Beyannamesi'ne imza attı, <https://www.trthaber.com/> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2021).
- Ermeni İşgalinden kurtarılan Şuşa'da İskender füzesi bulunması neden büyük bir krize sebep oldu?, <https://www.habererk.com/> (Erişim Tarihi: 28 Ekim 2021).
- Hasanov, B. (2018). Kuzey Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesinin Tarihî Coğrafyası . Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi , 34 (98) , 445-468.
- Karabağ Savaşı ve Hocalı Katliamı, <https://satemer.sakarya.edu.tr/> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2021).
- Milletlerarası Andlaşma, 9 Temmuz 2004 tarihinde Bakü'de imzalanan ve 28/10/2005 tarihli ve 5423 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çevre Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması"nın onaylanması hakkında 2006/11244 sayılı Karar, <https://www.resmigazete.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13 Ekim 2021).
- Özcan, M. (2020). Dağlık Karabağ'ın Jeopolitik Yansımaları ve Savaşın Dönüşümü. Global Savunma, 15 Aralık 2020, <https://www.globalsavunma.com.tr/> (Erişim Tarihi: 15.10.2021).
- Rusya: Ermenistan Dağlık Karabağ'da İskender-M balistik füzesi kullanmadı, <https://www.defenceturk.net/> (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2021).
- Şuşa'ya giden "Zafer Yolu" tamamlanıyor, <https://www.yenisafak.com/> (Erişim Tarihi: 01 Kasım 2021).
- Şuşa'daki Yukarı Gövher Ağa Camisi'ne elektrik verildi, <https://www.aa.com.tr/> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).
- Türkiye ile Azerbaycan arasında çevre koruma alanında çalışma programı imzalandı, <https://www.habername.com/> (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2021).
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi, <https://www.tccb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).
- Türk-Rus ortak merkezi kapılarını SABAH'a açtı, <https://www.sabah.com.tr/> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2021).
- Zengin, A.K. (2017). Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Arayışları: AGİT Minsk Grubu Görüşmeleri. International Academic Research Congress, Antalya.